

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

H.1261/M.1845 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümâyün Defteri'ne Göre Diyarbekir Vakıfları

Diyarbekir Waqfs According To The Accounting Register Of The Imperial Awqaf Of 1845*

İbrahim SOLAK

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
isolak@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3738-4952>

Ahmet GÜLENÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü
ahmetgulenc@trabzon.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1626-7271>

Öz: Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısında önemli bir yer işgal eden vakıflar sayesinde, Devletin hazinesinden herhangi bir ücret çıkmaksızın tebaanın eğitim, barınma, sağlık, ibadet, yiyecek ve içecek gibi daha birçok ihtiyaçları giderilmekteydi. Böylesine önemli bir yer teşkil eden vakıf müessesesinin gelir ve giderleri, hayır sahibi insanların vakfettikleri menkul-gayrimenkul mal ve eşyalardan karşılanmaktaydı. Bu çalışmada Tanzimat'ın ilanını müteakip h.1261/m.1845 yılında Diyarbekir'de yer alan 81 vakfın gelir-gider muhasebeleri, vakfın türüne göre (cami, mescit, evladiyet, medrese, su, kütüphane, türbe) ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı devleti, Diyarbekir, evkâf defteri, vakıf, muhasebe.

Abstract: Many peoples' needs such as education, accommodation, health, worship, food and drink, etc. were met without any payment from the treasury of the state thanks to the waqfs which had an important position in the socio-economic structure of Ottoman Empire. Income and expenses of the foundation institution, which was so important, were covered by movable-real estate properties and goods donated by charitable people. In this study, income-expense accounts of 81 foundations in Diyarbekir in h.1261/m.1845, following the proclamation of Tanzimat, have been examined under separate titles according to the type of waqfs (mosque, prayerroom, offspring, madrasah, water, library, tomb).

Keywords: Ottoman empire, Diyarbekir, waqfs register, waqf, accounting.

GİRİŞ

Kelime olarak "alıkoymak", "durdurmak" anlamlarına gelen vakıf, İslam hukukuna göre; bir malı veya mülkü Allah rızasını kazanmak ve hayra vesile olması için ebedi olarak tahsis etmek demektir. Vakfa malını tahsis edene kişiye "vâkîf", vakfedilen mala ise "mevkûf" denilmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 2; Mehmed Salahi Bey, 1313: 630; Berki, 1957: 23; Berki, 1964: 44; Günay, 2012: 475). İslam

* Bu makale, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Diyarbekir 1839-1876 (İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Geliş Tarihi:10.03.2022

Kabul Tarihi:04.07.2022

Yayın Tarihi:31.08.2022

Atıf: Solak, İ., & Gülenç, A. (2022). H.1261/M.1845 Tarihli muhasebe-i evkâf-ı hümâyün defteri'ne göre Diyarbekir vakıfları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 1010-1030. Doi: 10.33437/ksusbd.1085526

devletlerinde sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yer edinen vakıf müessesesi, daha önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde gerek toplumsal gerekse ekonomik ve kültürel hayatta varlığını geliştirerek devam etmiştir (Köprülü, 1983: 351; Yediyıldız, 1986: 153; Öztürk, 2005: 19). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vakıflar, yer aldığı mahal veya memleketin her türlü kamu hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri, eğitim, dini ve kültürel hayata ilişkin yardımlarının sağlandığı yer olarak bilinmektedir (Barkan, 1942: 354). Vakıflar sayesinde yerleşim birimlerindeki sosyo-ekonomik ve kültürel eserlerin sayıları artmış bu durum sosyal hayatın gelişmesine ve ticaretin canlanmasına katkı sağlamıştır (Solak, 2002: 272).

Vakıflar, kadının huzurunda yazılıp, sicil defterlerine kaydedilen ve padişah tarafından onaylanan vakfiye şartlarına göre idare edilirdi. Vakfiyelerde vakfın gelir kalemleri ve kullanım amaçları yer almaktaydı. Vakfiyede yer alan gelir kalemleri, dini ve siyasi güvence altına alınmakta böylece devlet yöneticisi değişse bile vakfın gelirlerine dokunulmayarak, vakıf hizmetinin sürekliliği devam etmekteydi. Vakfiyede ayrıca vakfın kurucusu tarafından tayin edilen ve vakfı idare etmekle görevli bir de mütevellî ismi yer almaktaydı. Mütevellî, vakfın gelir ve gider kalemlerinin muhasebesini yapmakta ve vakfiyede yer alan şartlara göre vakfı idare etmekle mükellefi (İnalçık, 2003: 147; Kütükoğlu, 2018: 60).

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısında önemli bir yer teşkil eden vakıflar, bu durumlarını otonom/özerk bir şekilde XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam ettirmişlerdir. Vakıflar sayesinde devlet kendi hazinesinden para çıkışı olmaksızın halkın sağlık, barınma, yemek gibi insani ihtiyaçlarının yanında cami, mescid, kütüphane, aşevi, medrese, hastane gibi yapıların inşasına da para harcamamaktaydı. Ayrıca vakıf ve vakfa bağlı çeşitli hizmet sektörlerinde binlerce insanın istihdamı da sağlanarak, işsizliğin önüne geçilmekteydi (Genç, 2014: 9-17). XIX. yüzyılın başlarından itibaren vakıflar, yeni kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlanmaya başlanmıştır (1826) (Öztürk, 1995: 521-523). Tabii devletin kuruluşundan itibaren özerk bir yapıda varlığını devam ettiren vakıfların bir devlet kurumuna bağlanması beraberinde birçok soruyu da gündeme getirmektedir. Bu durumun temel sebepleri ise dağınık bir halde olan vakıf yönetiminin tek elde toplanması, vakıflar yolu ile meydana gelen yolsuzlukların giderilmesi, vakıflardan elde edilen gelirlerden diğer sektörlerin de yararlanması gerektiği düşüncesi ve devletin merkezileşme politikaları çerçevesinde yürüttüğü çalışmaların neticesi sayılabilir (Öztürk, 1995: 69).

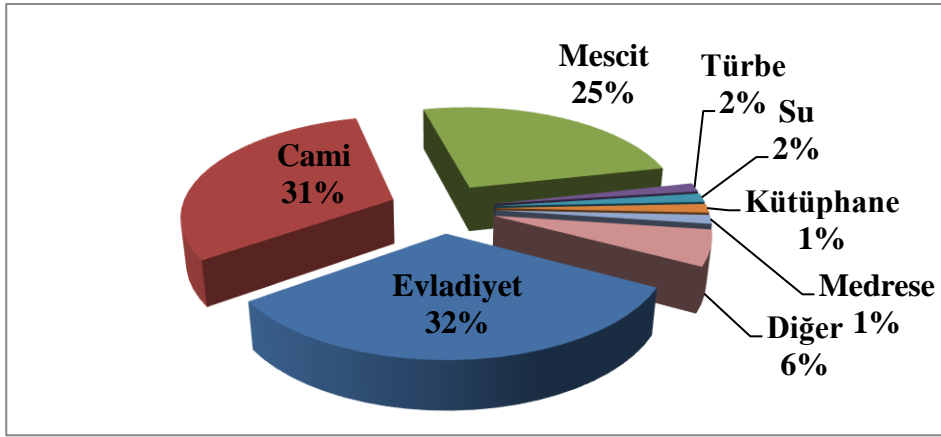
Tanzimat'ın ilanı ile beraber vakıfların Evkaf-ı Hümayun nezaretine bağlanması ve denetlenmesi süreci artarak devam etmiştir. Merkezileşme politikaları sonucunda vakıf gelirlerinin devlet hazinesine aktarılması, kuruluştan itibaren devletin sosyo-ekonomik hayatında önemli bir yer tutan vakıfları zayıflatmıştır. Artık vakfiye şartları caydırıcı olmaktan çıkmış, vakfın gelirleri başka yerlere aktarılmaya başlanmıştır. Bu durum ise vakıfların zamanla kapanmasına neden olmuştur (Hatemi, 1985: 1668; Öztürk, 1992: 29-31). 1844 yılında Diyarbekir'deki vakıfların genel müdürlüğü görevinde bulunan Latif Efendi'nin vefatı üzerine yerine Padişahın fermanı ile Mehmed Efendi vakıf müdürü olarak tayin edilmiştir. Mehmed Efendi, vakıfları güzel bir şekilde idare etmesi, her sene vakıf muhasebe defterlerini zamanında tasdik ederek merkeze göndermesi, vakıfların bakım ve onarımını gözetlemesi, vakıf hizmetlilerinin görevlerini kusursuz bir şekilde yerine getirmelerinin sağlanması ve vakıf malından bir akçe bile almaması gibi şartlar öne sürülerek bu göreve tayin edilmiştir. Aynı fermanla; vakıf mütevellîleri olanların vakıflardan elde edilen gelirin fazlasını kendilerine aldıkları, vakıf mallarının bakım ve onarımlarını yapmadıklarını ve bu nedenle de çoğu vakıf malının harap olup, hizmetlerini yerine getirmediği de ifade edilmiştir (D.Ş.S., 352/58-59).

Bu çalışmada; Diyarbekir vilayetine ait h.1261/m.1845 tarihli muhasebe-i evkâf-ı hümayun defteri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığındaki Osmanlı Arşivi'nden temin edilen defterin künyesi; BOA. EV.d., Defter No: 12663'tür. 16cm X 48cm ebatlarında olan defter, 10 varaktan/20 sayfadan meydana gelmektedir. Defterin kenarlarında bazı yırtık ve çürümeler mevcut ise de muhtevasını çok etkilememiştir. Defterde; incelenen dönemde Diyarbekir'de yer alan 81 vakfın gelir ve gider kalemleri ile muhasebeleri yer almaktadır. Defter her ne kadar 1845 tarihli ise de bazı vakıfların 2, 3 ve 5 yıllık gelir-giderleri de deftere kaydedilmiştir. Defter, dönemin Diyarbekir evkaf müdürlüğü görevinde bulunan İsmail Haki Bey tarafından hazırlanmıştır (BOA. EV.d., Defter No: 12663: 2-10).

H.1261/m.1845 TARİHLİ MUHASEBE-İ EVKÂF-I HÜMAYUN DEFTERİ'NE GÖRE DİYARBEKİR VAKIFLARI

Vakıf muhasebe defterleri, vakıfların anayasası hükmündeki vakfiyelerin soyuttan somuta geçtiği, teoriğin pratiğe döküldüğü kaynaklardır (Bayraktar, 2014: 298). Vakıf işlerini vakfiyelerde yer alan şartlara göre idare etmek, vakfın gelir ve giderlerinin muhasebesini yapmak üzere müteveli tayin edilmekteydi. Bunun yanında vakıf bünyesinde çalışan çeşitli görevliler de bulunmaktaydı. Bu görevlilerin başlıcaları; duâgû, nikabet-i türbedar, nazır-ı seftar, kitabet, ser muhassıl vekili, muhasebe müfettişi, mutemet, mimar, müezzin, bevvab, ferraş, curakdar (ibrikçi) imam, sucu, muslukçu, su yolcu, müderris vb. görevlilerdir (BOA. EV.d., Sıra No: 19133: 3-7).

H.1261/m.1845 tarihli evkaf muhasebe defterine göre Diyarbekir'de yer alan vakıfların 23 tanesi evladiyet, 22'si camii, 18'i mescit, 1'i kütüphane, 1'i medrese, 1'i türbe, 1'i su ve 4 tanesi de herhangi bir kategoriye girmeyen ve diğer olarak ifade ettiğimiz vakıflardan meydana gelmektedir. Aşağıdaki grafikte h.1261/m.1845 tarihli evkaf muhasebe defterine göre Diyarbekir'de yer alan vakıfların türlerine göre yüzdelik oranları yer almaktadır.

Grafik: 1. Vakıfların türlerine göre dağılımları

Cami Vakıfları

Arapça bir kelime olan *cem'* kökünden türeyen *cami'* kelimesi "bir araya getiren, toplayan" anlamına gelmektedir. Camiler, başlangıçta Cuma namazının kılındığı büyük mescitler (el-mescidül-câmi') için kullanılmaktaydı (Baltacı, 2010: 297; Önkal vd. 1993: 46). Camilerin her türlü bakım, onarım, görevli ve diğer giderleri için kurulan cami vakıfları sayesinde devlet hazinesinden para çıkmadan camilerin ihtiyaçları giderilmekteydi.

Diyarbekir'deki Sûk-ı Sultanide cami vakıflarına ait 373 dükkân yer almaktaydı. Ayrıca Sûk-ı sultanide yer alan 2 hamam 1 hane ve bir avlunun $\frac{3}{4}$ hissesi de camilere ait vakıflara aitti. 1845 yılında cami vakıflarına sadece sûk-ı sultaniden 57.948 kuruş gelir gelmekteydi. Bunların dışında Diyarbekir'in çeşitli yerlerindeki araziler, bahçeler, vakıfhaneler, hamamlar, değirmenler, haneler, sular, bazı köylerin iltizam bedelleri vb. gelir getiren mal ve mülkler de cami vakıflarının gelir kalemleri arasındaydı.

Cami vakıflarının gider kalemleri ise genellikle camiye ait gelir kalemlerinin bakımı ve onarılması ile camilerde görevli olan müteveli, imam, müezzin, temizlikçi, kapıcı ve mum görevlilerine verilen maaşlardan meydana gelmekteydi. Ayrıca Evkaf-ı Hümayun'a da vakıf gelirine göre bir kısım aidat verilmekteydi. 1845 yılında evkaf-ı hümayun hazinesine Diyarbekir'deki cami vakıflarından 5.655 kuruş aidat verilmiştir. Aşağıda h.1261/m.1845 yılına ait evkaf muhasebe defterine göre Diyarbakır'da yer alan 22 cami vakfı ve gelir-gider muhasebeleri ayrı başlıklar altında verilmiştir.

Abdülaziz Cami Vakfı

Evkaf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Osman bin Abdullah'tır. Cami vakfının gelirleri sûk-ı sultanideki dükkânlardan sağlanmaktaydı. Vakfın giderleri ise vakfa ait dükkânlar ile vakıf ve caminin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile Evkaf-ı Hümayun hazinesine

verilen hisseden meydana gelmektedir. 1845 yılında cami vakfının toplam geliri 3.400 toplam gideri de 3.400 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 2).

Ashâb-ı Hayrattan Hacı Osman'ın Yaptırdığı Cami Vakfı

XVI. yüzyıla ait kaynaklarda mescit olarak kayıt edilen yapının Osmanlı fethinden önce Osman bin Mahmud ismindeki bir şahıs tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. 1518 ve 1564 yıllarındaki tahrirlere göre cami vakfının gelirleri çeşitli gayrimenkullerden sağlanmaktaydı (Bizbirlik, 2002: 99).

1845 tarihli muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Hafız Mustafa Efendi'dir. Vakfın gelirleri, Sûk-ı Sultanideki dükkânlar ve hane kiralarıdır. Giderleri ise vakfa ait dükkânlar ve caminin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, imamet ve hitabet maaşları ile Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında cami vakfının 910 kuruş geliri ve 910 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 2).

Hoca Ahmed Cami Vakfı

Mardin kapısı yakınlarında yer alan cami, 1489'da Şirazlı Hoca Ahmed adındaki bir şahıs tarafından yaptırılmıştır. Mescit olarak inşa edilen yapı daha sonraları camiye tahvil edilmiştir. XVI. yüzyılda camiye çeşitli gayrimenkul kiralaları vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 121; (Yılmazçelik, 2014: 92).

1845 tarihli muhasebe defterine göre cami vakfının mütevellisi Ahmed Efendi'dir. Vakfın gelirleri: Mardin kapısında bulunan tarla Sûk-ı Sultanideki dükkânlar ve vakfa ait hane kiralarıdır. Vakfın giderleri; vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 2.700 kuruş geliri ve 2.700 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Lala Bey Cami Vakfı

XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında mescid olarak kaydedilen yapının bânisi Eğil beylerinden Kasım Bey bin Şah Muhammed'dir. Bu dönemde mescid vakfına çeşitli gayrimenkul kiralaları vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 114-115).

XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır'ın işlek camileri arasında yer alan yapının (Yılmazçelik, 2014: 96) vakfına, 1845'te Ali Efendi müteveli olarak tayin edilmiştir. Bu dönemde cami vakfının gelirleri; hane kiralaları, Sûk-ı Sultanide bulunan dükkânlar ve vakıfhaneden sağlanmaktaydı. Vakfın giderleri; vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845'te vakfın 850 kuruş geliri ve 850 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Balıklı Cami Şerif Vakfı (Nısf-ı Tevliyet):

Vakfın mütevellisi Hayrullah Efendi'dir. Vakfın gelirleri; hane kiralaları, Derbeşor karyesinin 1/4 hasılatı, Ayneto karyesinin 1/4 hasılatı, Hüseyinik karyesinin 1/4 hasılatı, Ergani kazasına bağlı Tifa karyesinin 1/4 hasılatı, Sûk-ı Sultanide bulunan dükkân ve su kiralardan meydana gelmektedir. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845'te vakfın 1.534 kuruş geliri ve 1.534 kuruş gideri vardı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5).

Melek Ahmed Paşa Cami Vakfı

Şehrin batısında Urfa kapı yakınlarında yer alan cami, Diyarbakır valilerinden Melek Ahmed Paşa tarafından 1587-1591 yılları arasında yaptırılmıştır (Yılmazçelik, 2014: 100; Gündüz, 2004: 44; Boran vd. 2011: 290).

Vakıf muhasebe defterine göre cami vakfının mütevellisi Tatar Mehmed Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Sûk-ı Sultanide bulunan dükkânlar, Musa karyesinin 1/4 hasılatı ve hane ve dükkân kiralardan sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemleri ile camii şerifin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, hitabet ve imamet maaşları ile Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden

meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 1.830 kuruş geliri ve 1.830 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5).

Ashâb-ı Hayrattan Veli Kethüda Cami Vakfı

İç Kapı'nın kuzey doğusunda yer alan caminin vali kethüdası tarafından yaptırıldığı ifade ediliyorsa da bu bilgi doğru değildir (Yılmazçelik, 2014: 89). 1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Tatar Mehmed Efendi'dir. Vakfın gelirlerini Sûk-ı Sultanide bulunan avlunun 3/4 hissesi ve çarşnigir katı kirası tutarından sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemleri ile camii şerifin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, hitabet ve imamet maaşları ile Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 920 kuruş geliri ve 920 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5)¹.

Şeyh Matar Cami Vakfı

Halk arasında Şeyh Matar veya Kasım Padişah adları ile tanınan cami, Hasan Paşa Hanı'nın batısında yer almaktadır. Minaresinde yer alan kitabesinden 1500 yılında Akkoyunlu Sultanı Kasım tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1518'de küçük kapsamlı bir cami vakfı olan eserin gelirleri, 1564'te artmıştır (Bizbirlik, 2002: 43; Yılmazçelik, 2014: 95).

1845'te vakfın mütevellileri Ahmed Arif Efendi ve Süleyman Şakir Efendilerdir. Vakfın gelirleri Amid'e bağlı Nasiri karyesinin hasılat tutarı, Mardin kapısı haricindeki tarla parçası, Sûk-ı Sultanide dükkânlar, bahçe ve dükkân kiralari ve vakıfhaneden sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemleri ile camii şerifin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, hitabet ve imamet maaşları ile Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 6.100 kuruş geliri ve 6.100 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7)².

Sultan Sa'sa'a Cami Vakfı

Vakfın mütevellileri Ahmed Arif Efendi ve Süleyman Efendi'dir. Vakfın gelirleri Sûk-ı Sultanide bulunan dükkânlardır. Vakfın giderleri; vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları, hazine ve ketebe aidatıdır. 1845'te vakfın 500 kuruş geliri ve 500 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

İskender Paşa Cami Vakfı

Diyarbakır valilerinden İskender Paşa tarafından yaptırılan cami, XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında mescit olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde cami vakfına çeşitli gayrimenkullerden sağlanan kiralari vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 101; Yılmazçelik, 2014: 94-95).

1845 tarihli muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi olan Reşit Bey'in vefatı üzerine yerine küçük oğlu Yusuf müteveli görevini devralmıştır. Yusuf'un küçük yaşlarda olması nedeniyle İbrahim Efendi vekâleten cami vakfının müteveli görevini yürütmektedir. Vakfın gelirleri; Mardin kapısı haricinde değirmen, Mardin kapısı haricinde pirinç dinki, vakıfhane, vakıf hamamı, sûk-ı sultanide dükkânlar, mai cari (akan su) kirası ve değirmen kirasından meydana gelmektedir. Vakfın giderleri; vakfa ait gelir kalemleri ile camii şerifin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, hitabet, imamet maaşları, hazine ve ketebe aidatıdır. 1843 ve 1845 yıllarına ait iki senelik vakıf muhasebesine göre vakfın toplam geliri 26.033 kuruş, toplam gideri de 26.033 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 8)³.

Sultan Şücaeddin Cami Vakfı

Cami vakfının mütevellisi Yeşil Mustafa Efendi'dir. Vakfın gelirleri vakfa ait değirmen kirasından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise değirmenin bakım ve onarım masrafı, tevliyet ve imamet maaşları

¹ Vakfın gider kalemleri toplamı 971 kuruş iken, 910 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bkz. EV. d. Sıra No: 12663, s. 5.

² Vakfın gelir toplamı 6.040 kuruş, gider toplamı 6.050 kuruş iken ikisi de 6.100 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bkz. EV. d. Sıra No: 12663, s. 7.

³ Vakıf geliri toplamı 33.928 kuruş iken 33.933 kuruş olarak hesaplanmış ve bunun da 7.900 kuruşu vakfın eski borçlarına verilmiştir. Bkz. EV. d. Sıra No: 12663, s. 8.

ve hazine ve ketebe aidatıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 1.500 kuruş, toplam gideri de 1.500 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

Gazi Ali Paşa Cami Vakfı

Merhum Ali Paşa ve Hadım Ali Paşa Camii olarak da anılan bu eser, Mardin kapısı ile Urfa kapısı arasında yer almaktadır. Eser, 1534–1537 yılları arasında Diyarbakır valisi olarak görev yapan Hadım Ali Paşa tarafından yapılmıştır. Mimar Sinan'ın eserleri arasında gösterilen yapıya, 1564'te çeşitli gayrimenkuller vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 37; Boran vd. 2011: 272). XIX. yüzyılın ilk yarısında da ibadete açık olan camiye, başta Ali Paşa Hamamı olmak üzere çeşitli gelir kaynakları vakfedilmiştir (Yılmazçelik, 2014: 100-101).

1845 tarihli muhasebe defterine göre bu dönemde vakfın mütevellilik görevini Hüseyin Efendi yürütmektedir. Vakfın gelirleri Sûk-ı sultanide bulunan dükkânlar, Diyarbakır'e bağlı Til Ali karyesinin iltizamı bedeli, hane ve dükkânların kirasından sağlanırdı. Vakfın giderleri; Vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, camii şerifin mum, halı vb. masrafları, tevliyet, hitabet ve imamet maaşları, Evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebe aidatlarından meydana gelmekteydi. 1845 yılında vakfın toplam geliri 8.045 kuruş, toplam gideri de 8.045 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

Harameyn-i Şerif'te bulunan Fatih Mehmed Paşa Cami Vakfı (evladiyet ve meşrutiyet)

Merhum Mehmed Paşa, Fatih Mehmed Paşa ve Kurşunlu Camii olarak anılan eser, şehrin doğusundaki iç kale yakınlarında yer almaktadır. Cami, Diyarbakır vilayetinin ilk valisi olan Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından 1516-1520 yılları arasında yaptırılmıştır. 1564'te vakfın gelir kalemlerini çeşitli gayrimenkul kiralari ve nakit paralar oluşturmaktaydı (Bizbirlik, 2002: 20; Boran vd. 2011: 260).

1842'de Alipınarı köyünde bulunan 95 adet tarla ve 2 bahçe camiye vakfedilmiştir (Yılmazçelik, 2014: 91-92). 1845'te vakfın mütevellisi Mirimiran Osman Paşa'dır. Vakfın gelirleri; Alipınarı karyesinin 1845 yılı iltizam bedeli, Rum kapısı haricinde değirmen ve sûk-ı Sultanide bulunan dükkânlardan sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarımı, mum, seccade, halı ve su yollarının masrafı, imamet, tevliyet ve hitabet maaşlarıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 6.876 kuruş, toplam gideri de 6.876 kuruştur. Vakfın gelir kalemlerine yapılan masraf nedeniyle Evkaf-ı hümayun hazinesi hissesi verilmemiştir (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 8).

Behram Paşa Cami Vakfı

Yapı, Diyarbakır'ın on üçüncü Osmanlı Valisi olan Behram Paşa tarafından 1564-1572 yılları arasında yaptırılmıştır. Behram Paşa'nın 1571-1572 tarihli vakfiyesine göre camiye, hamam ve birçok gayrimenkulden elde edilen gelir vakfedildiği anlaşılmaktadır (Boran vd. 2011: 281).

XIX. yüzyılın başlarında cami vakfı önemini koruyarak Diyarbakır'ın en önemli camileri arasında yer almıştır (Yılmazçelik, 2014: 94). 1845'te vakfın mütevellisi Abdulselam Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Sûk-ı Sultanide dükkânlar, vakıf hamamı, vakıfhane ve Mardin kapısı haricindeki tarla parçasından meydana gelmektedir. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarımı, caminin memşasının (abdesthane) tamirâtı ve diğer masrafları, imamet, tevliyet ve hitabet maaşları ile evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 5.275 kuruş, toplam gideri de 5.275 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 9)⁴.

Nasuh Paşa Cami Vakfı

İç Kale yakınlarında yer alan cami, eski sadrazamlardan olup 1606-1611 yılları arasında Diyarbakır valiliği görevinde bulunan Nasuh Paşa'nın hanımı Servinaz Hatun tarafından yaptırılmıştır (Yılmazçelik, 2014: 89-90).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi vefat etmiş olup yerine kimse geçmemiştir. Vakfın gelirleri, çarşıda bulunan dükkânlar ve dükkân kiralardan sağlanmaktaydı. Vakfın giderlerini; vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, imamet, tevliyet ve hitabet maaşları

⁴ Vakfın giderleri toplamı 5.280 kuruş iken 5.275 kuruş olarak kaydedilmiştir.

ile hazine aidatı oluşturmaktadır. 1844 ve 1845 yıllarındaki iki yıllık muhasebe kaydına göre vakfın toplam geliri 615 kuruş, toplam gideri de 615 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 9)⁵.

Cami-i Kebir-i Şerif Vakfı

Bânîsi bilinmeyen camii, Büyük Selçuklu Devleti yapısı olarak kabul görmüştür. Yapıdaki en eski kitabe Selçuklu Sultanı Melikşah'a ait olup diğer kitabeler sırasıyla İnaloğulları, Artuklu, Anadolu Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerine aittir. Camiye inşasından itibaren birçok menkul ve gayrimenkul mal ve eşya vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 14; Yılmazçelik, 204: 82-86; Top, 2011, 187).

1845 yılında vakfın mütevelliliği görevinde 1/4 hisse ile Hacı Said Efendi ve diğer ortakları bulunmaktaydı. Vakfın gelirleri; sûk-ı sultanide bulunan dükkanlar, Diyarbakır civarındaki tarla parçaları, Mardin kapısı haricindeki değirmen, vakıf hamamı, vakıfhane, hane ve dükkan kiralari, Fare karyesinin 1/4 iltizamı bedeli, Hamiri karyesinin 1/4 iltizamı bedeli, Kabasakal karyesinin 1/4 iltizamı bedeli, Cumurte karyesinin 1/4 iltizamı bedeli ve geçmiş seneden vakıf fazlası olup mütevellide olan miktardan meydana gelmektedir.

Vakfın giderleri ise; vakfın memşaları (abdesthane) harab olduğundan müteveli tarafından yapılan bakım ve onarım masrafları, vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, ocak ayı başından kasım ayı başına kadar geçen 10 aylık sürede camii şerifin hasır, kilim vb masrafları, tevliyet, imamet, hitabet, temizlik görevlisi, müezzin, kapıcı ve mum görevlilerinin maaşları ve hazine-i evkafı hümayun ve ketebesini aidatından oluşmaktadır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 47.684 kuruş, toplam gideri ise 25.222 kuruş olup 22.462 kuruş muhasebe fazlası geliri kalmıştır (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 9).

Ashâb-ı hayrattan Dilaver Paşa Cami Vakfı

Urfa kapı yolu üzerinde yer alan caminin bânîsi 1615-1620 yılları arasında Diyarbakır valiliği yapan Dilaver Paşa'dır (Yılmazçelik, 2014: 105).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre bu dönemde vakfın mütevellisi Hacı Ragıp Bey'dir. Vakfın gelirleri; sûk-ı sultanideki dükkânlar, tarla parçası ve harap haldeki hamamdan sağlanmaktaydı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile evkaf-ı hümayun hazinesi aidatlarından oluşmaktadır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 800 kuruş, toplam gideri de 800 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10).

Balıkli Cami Vakfı

Nısf-ı tevliyet şeklinde idare edilen cami vakfının mutasarrıfı Şerif Bey'dir. Vakfın gelirleri; Diyarbakır'e bağlı Satı kendi karyesinin iltizam bedeli, sûk-ı sultanide dükkân ve su ve bahçe kiralardan sağlanmaktaydı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile evkaf-ı hümayun hazinesi aidatlarıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 1.500 kuruş, toplam gideri de 1.500 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10)⁶.

Kadı Cami Vakfı

Kentin kuzeydoğusunda, Kuyumcular Çarşısı'nın arkasında bulunan caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak yapının günümüzde mevcut olmayan vakfiyesinden 1533-1543 yılları arasında Kadı İsmail tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. XVI. tahrir defterlerine göre caminin gelirleri gayrimenkul kiralardan oluşmaktadır (Bizbirlik, 2002: 47; Boran vd. 2011: 277).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Şerif Bey'dir. Vakfın gelirleri sûk-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile evkaf-ı hümayun hazinesi aidatlarıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 320 kuruş, toplam gideri de 320 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10)⁷.

⁵ Vakıf giderleri toplamı 715 kuruş iken 615 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁶ Vakfın gider toplamı 1.400 kuruş iken, 1.500 olarak kaydedilmiştir.

⁷ Vakfın giderleri toplamı 330 kuruş iken 320 kuruş olarak hesaplanmış.

Hüsrev Paşa Cami Vakfı

Şehir merkezinde, Mardin Kapı yakınındaki Deliller Hanı'nın arkasında yer alan yapının bânîsi, Kanûnî Sultan Süleyman devri vezirlerinden, Diyarbakır'ın ikinci valisi olan Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa'dır. Başlangıçta medrese (Hüsreviye Medresesi) olarak inşa edilen camiye, 1728-29'da bir minare ilave edilmiştir. 1564'te vakıf gelirlerinin büyük bir kısmı gayrimenkul kiralardan meydana gelmekteydi. (Eyice, 1999: 45; Baltacı, 2005: 484; Yılmazçelik, 2014: 93-94; Boran vd. 2011: 267).

1845 yılında cami vakfının mütevellileri Ömer, Habi ve diğer ortaklarıdır. Vakfın gelirleri; sûk-ı sultanideki dükkânlar ve hamam ile Mardin kapısı haricindeki tarla parçası ve hane kiralardan sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 8.200 kuruş, toplam gideri de 5.890 kuruş olup, 2.310 kuruş muhasebe fazlası geliri kalmıştır (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10).

Camiü'n-nebi Aleyhisselam Vakfı

Peygamber cami adıyla da anılan bu eser, genellikle 15.yüzyıl Akkoyunlu yapısı olarak kabul edilir. Minaresinin üzerinde yer alan kitabeden bu kısmın Diyarbakırlı Kasap Hacı Hüseyin tarafından yaptırıldığı bilinse de ana binanın yapıtrını belli değildir. Cami vakfı hakkında ilk bilgilere 1518 ve 1564 tarihli tahrir defterlerinden ulaşılmaktadır. Buna göre vakfa ait birçok gayrimenkul bulunmakta ve vakfın gelirleri giderlerini rahatlıkla karşılamaktadır (Bizbirlik, 2002: 40).

1845 yılında cami vakfının mütevellileri Ahmed Arif ve Süleyman Şakir Efendilerdir. Vakfın gelirleri; sûk-ı sultanideki dükkânlar, vakıfhane, dükkân ve hane kiralari tutarından sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 1.150 kuruş, toplam gideri de 1.150 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6)⁸.

Ashâb-ı hayrattan Hoca Ahmed ve Hoca İsmail Cami Vakfı

Kavvas Mescidi adıyla da anılan cami, esasen iki kısımdan oluşmaktadır. Kavvas-ı Kebir adı verilen kısım Hoca İsmail bin el-Hac Mehmed, Kavvas-ı Sagir denilen kısım ise Hoca Ahmed bin Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyelere göre Kavvas-ı Sagir kısmı 1466-1467'de, Kavvas-ı Sagir kısmı ise 1530-1531 tarihlerinde yapılmıştır. XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında mescid olarak kaydedilen yapıya çeşitli gayrimenkullerden sağlanan kiralalar vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 126-127).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Hacı Fatma Hatundur. Vakfın gelirleri; sûk-ı sultanide bulunan dükkânlar ve haneden sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ile evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarıdır. 1845 yılında vakfın toplam geliri 3.650 kuruş, toplam gideri de 3.650 kuruştur (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6)⁹.

Mescit Vakıfları

Mescit, Arapça'da "dik durmak, eğilmek, baş eğmek, tevazu ile alını yere koymak" anlamlarına gelip, ibadet edilen mekân olarak kullanılmıştır (Pedersen, 1979: 1; Baltacı, 2010: 297). Mescitlerin her türlü bakım, onarım, görevli ve diğer giderleri için kurulan mescit vakıfları sayesinde Devlet hazinesinden masraf çıkmadan mescitlerin ihtiyaçları giderilmekteydi.

Diyarbakır'deki sûk-ı sultanide mescit vakıflarına ait 59 dükkân yer almaktaydı. H.1261/m.1845 yılında mescit vakıflarına sadece sûk-ı sultaniden 11.659 kuruş gelir gelmiştir. Bunların dışında Diyarbakır'ın çeşitli yerlerindeki araziler, bahçeler, vakıfhaneler, hamamlar, değirmenler, haneler, bazı köylerin iltizam bedelleri vb. gelir getiren mal ve mülkler de mescit vakıflarının gelir kalemleri arasındaydı.

Mescit vakıflarının gider kalemleri ise genellikle mescide ait gelir kalemlerinin bakımı ve onarılması ile mescitlerde görevli olan müteveli, imam, müezzin, temizlikçi, kapıcı ve mum görevlilerine verilen maaşlardan meydana gelmekteydi. Ayrıca Evkaf-ı Hümayun'a da vakıf gelirine göre bir kısım

⁸ Vakıf giderleri toplamı 1.152,5 kuruş iken 1.150 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁹ Vakıf giderleri toplamı 3.657 kuruş olması gerekirken, 3.650 kuruş olarak kaydedilmiştir.

aidat verilmekteydi. 1845 yılında evkaf-ı hümayun hazinesine Diyarbakır'deki mescit vakıflarından 1.221 kuruş aidat verilmiştir. Aşağıda h.1261/m.1845 yılına ait evkaf muhasebe defterine göre Diyarbakır'da yer alan 18 mescit vakfı ve gelir-gider muhasebeleri ayrı başlıklar altında verilmiştir.

Alican Mescidi Vakfı

Mescit vakfının mütevellisi Hüseyin Efendi'dir. Vakfın gelirleri tabakhane çarşısında bulunan dükkânlar ve vakfa ait hanelerden sağlanırdı. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 955 kuruş geliri ve 955 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 2)¹⁰.

Memedi Mescid-i Şerif Vakfı

Vakfın mütevellisi Ali Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve vakfa ait haneden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 222 kuruş geliri ve 222 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 3).

Sulukiye Mescidi Vakfı

Behram Paşa camisinin batısında yer alan mescidin bânisi ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Osmanlı öncesi döneme ait olduğu düşünülmektedir. XVI. yüzyılda mescit vakfına çeşitli gayrimenkul kiralari vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 102).

Vakfın mütevellisi görevini 1845'te Hafız Şerif Efendi yürütmekteydi. Bu dönemde vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, mescidin bulunduğu mahalledeki vakıfhane ve hane kiralariından sağlanmaktaydı. Mescit vakfının giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmekteydi. 1845 yılında mescit vakfının 672 kuruş geliri ve 672 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Ashâb-ı hayrattan Hamza Bey Mescidi Şerifi Vakfı

Hamza Bey ve Hacı Hamza Ağa mescidi olarak da bilinen yapının bânisi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın amcası Hamza Bey'dir. XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarına göre mescit vakfına çeşitli gayrimenkuller vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 100).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Ragıb ibni Seyfüddin Efendi'dir. Vakfın gelirleri sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 800 kuruş geliri ve 800 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Ashâb-ı hayrattan Hacı Abdurrahman Mescidi Vakfı

Bânisi ve yapım tarihi bilinmeyen mescide, XVI. yüzyılda çeşitli gayrimenkul kiralari vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 117-118).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Mehmed Said Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 500 kuruş geliri ve 500 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

¹⁰ Vakfın gelirleri toplamı 948 kuruş, giderleri toplamı 959 kuruş iken, ikisi de yanlış bir şekilde 955 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Hacı Büzürk Mescidi Vakfı

Bânisi ve yapım tarihi hakkında bilgi bulunmayan mescidin 1518'den önce yapıldığı düşünülmektedir. XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarına göre bu dönemde mescide çeşitli gayrimenkul kiralari vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 107-108).

Muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Hafız Ali Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve hane kiralardan sağlanmaktadır. Giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 265 kuruş geliri ve 265 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5)¹¹.

İzzeddin Mescidi Vakfı

Akkoyunlular tarafından yapıldığı düşünülen mescit, Fatih Paşa camisine gidilen yol üzerinde yer almaktaydı (Yılmazçelik, 2014: 108).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre bu dönemde vakfın mütevellisi Hacı Abdulkadir bin İsmail Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 300 kuruş geliri ve 300 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5).

Muallak Mescidi Vakfı

Mu'allak-ı Kebir adıyla da anılan mescidin bânisi ve yapım tarihi bilinmemektedir. XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarına göre mescit vakfına çeşitli gayrimenkul kiralari vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 103).

1845 tarihli muhasebe defterine göre bu dönemde vakfın mütevellileri Abdulkadir ve Yunus Efendilerdir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masraflarından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 220 kuruş geliri ve 220 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5).

Kaşık Budak Mescidi Vakfı

Akkoyunlular döneminde yapıldığı söylenen Mescit, Dağ kapısı yakınlarında yer almaktaydı (Yılmazçelik, 2014: 110). 1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Derviş Hüseyin Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve vakfa ait vakıfhanelerden sağlanmaktadır. Giderleri ise vakfa ait gelir kalemleri ile mescidin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve hazine ve keetebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 600 kuruş geliri ve 600 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6).

Salos Mescidi Vakfı

Mardin kapısına giden yol üzerinde yer almaktadır (Yılmazçelik, 2014: 104), 1845'te mescit vakfın mütevellisi Hafız Mustafa Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve Mardin kapısı haricinde bulunan tarla parçasından sağlanmaktadır. Giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları ve tevliyet ve imamet maaşları ve hazine ve keetebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 1.600 kuruş geliri ve 1.600 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6).

Şeyh Said-i Küçük Mescidi Vakfı

Bânisi ve yapım tarihi bilinmeyen mescit, XVI. yüzyıldaki tahrir kayıtlarında Şeyh Said Mescidi olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde mescide çeşitli gayrimenkul kiralari vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 136-137).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Hafız Mustafa Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, vakıfhane ve dink ile hane kiralardan sağlanmaktadır.

¹¹ Vakıf giderleri toplamı 260 kuruş iken 265 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları ve tevliyet ve imamet maaşları ve hazine ve ketebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 311 kuruş geliri ve 311 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6).

Ashâb-ı hayrattan Ali bin Reşid Mescidi Vakfı

Mescidin bânisi ve yapım tarihi bilinmemektedir. XVI. yüzyıldaki tahrir kayıtlarına göre mescit vakfının tüm gelirleri gayrimenkul kiralardan sağlanmaktaydı (Bizbirlik, 2002: 135-136). XIX. yüzyılın ilk yarısında mescitteki görevli sayısının fazla olması bu dönemde mescidin oldukça faal olduğunu göstermektedir (Yılmazçelik, 2014: 106).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre mescit vakfının mütevellisi Ömer ibni Ömer Efendi'dir. Vakfın geliri Mardin kapısında bulunan tarla parçasından sağlanırdı. Giderleri ise tevliyet ve imamet maaşları ve hazine ve ketebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 480 kuruş geliri ve 480 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7)¹².

Çakal Mescidi Vakfı

Vakfın mütevellisi Zülfikar ibni Mehmed Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Mardin kapısı haricinde bulunan tarla parçası ve bahçeden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise mescidin bakım ve onarım masrafları ve tevliyet ve imamet maaşları ve hazine ve ketebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 250 kuruş geliri ve 250 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

Kastal Mescidi Vakfı

Kastal Mescidi, Mardin kapısı yolu üzerinde yer almaktadır (Yılmazçelik, 2014: 107). 1518'den önce inşa edilen yapının bânisi ve yapım tarihi net olarak bilinmemektedir. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerine göre bu dönemde mescide çeşitli gayrimenkullerden sağlanan kiralar vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 113).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre mescit vakfının mütevellileri Ahmed Arif ve Süleyman Şakir Efendilerdir. Vakfın gelirleri; hane ve dükkânların kirasından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise mescidin hademeleri ile bakım ve onarım masrafları ve hazine ve ketebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 200 kuruş geliri ve 200 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

İbrahim Bey Tekkesi ve Mescidi Vakfı

Artuklu dönemi yapısı olan mescit, aynı adı taşıyan mahallede yer almaktaydı (Yılmazçelik, 2014: 112). 1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellileri Hacı Baki Efendi ve müşterekleridir. Vakfın gelirleri; Amid'e bağlı Şakirli karyesinin 1/4 iltizam bedeli, Hamdani, Araki, Saidi, Kıtırbıl ve Kayacak karyelerinin 1/4 iltizamı bedelleri, Mardin kapısı ve Dağ kapısı hariçlerinde altı parça tarlanın kirası, Suvaka hamamı kirası, kadı hamamı kirası, sekiz parça bahçe kiralrı, boyahane kirası ve sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemleri ile mescid-i şerifin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, imamet ve hademe maaşları ve hazine ve ketebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 12.000 kuruş geliri ve 12.100 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

Derviş Hüseyin Mescidi Vakfı

Camii Kebir ile Nebi Camii arasında aynı adı taşıyan mahallede yer almaktaydı (Yılmazçelik, 2014: 110). 1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellileri Hacı Baki Efendi ve müşterekleridir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise mescid-i şerifin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve hazine ve ketebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 1.069 kuruş geliri ve 1.069 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

¹² Vakfın gider toplamı 440 kuruş olduğu halde 480 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Taceddin Mescidi Vakfı

Mescidin bânisi ve yapım tarihi bilinmemektedir. XVI. yüzyılda mescit vakfına çeşitli gayrimenkul kiralari vakfedilmiştir (Bizbirlik, 2002: 131-132).

1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellileri Hacı Baki Efendi ve diğer müşterekleridir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve Mardin kapısındaki tarladan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakıf masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve hazine ve ketebe aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 750 kuruş geliri ve 750 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

Cemşid Bey Mescidi Vakfı

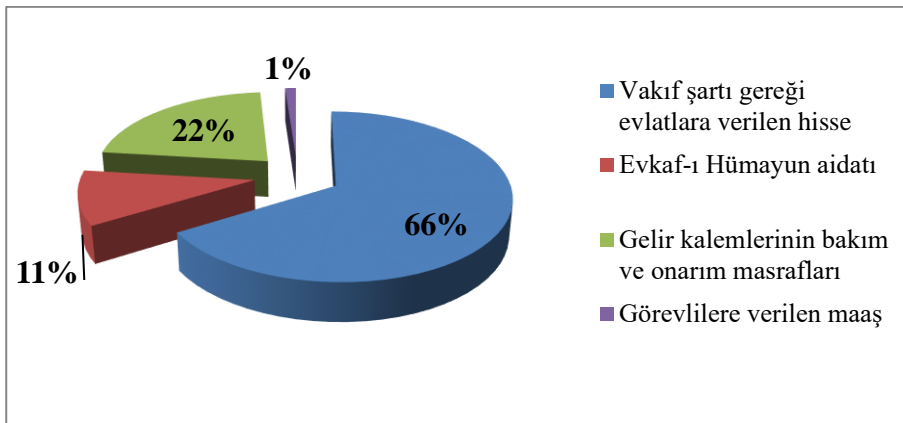
Vakfın mütevellileri Ahmet Çelebi ve diğer müşterekleridir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve değirmenden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet ve imamet maaşları ve evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında mescit vakfının 3.100 kuruş geliri ve 3.100 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 11).

Evladiyet Vakıflar

Evladiyet vakıflar veya diğer bir ifade ile Zürri vakıflar, kişinin vakfettiği malının bir kısmını ya da tamamını gerek hayır kazanmak gerekse kendisinden sonra gelen aile üyelerinin geçimlerini sağlamak üzere kurduğu bir vakfa tahsis etmesidir (Akgündüz, 1996: 271; Kayaoğlu, 1975: 255). Barkan, evlatlık vakıfların temel amacının; mülkün nesiller elinde bütünlüğünü muhafaza ederek ailenin şeref ve varlığını devam ettirmek olduğunu ifade etmiştir (1980: 212-213).

H.1261/m.1845 tarihli vakıf muhasebe defterinde, Diyarbakir'de 23 tane evladiyet vakfı tespit edilmiştir. Bu vakıflardan 21 tanesi erkekler, 2 tanesi de kadınlar tarafından kurulmuştur. Vakıfların 3 tanesine müteveli olarak kadınların atandığı da görülmektedir. Evladiyet vakıf gelirlerinin en büyük kısmı, 53.286 kuruş ile sük-ı sultanide yer alan 215 dükkân, 3 kâriban sarayı ve 1 mektepten sağlanmaktaydı. Bunun dışında Diyarbakir'in muhtelif yerlerinde yer alan araziler, bahçeler, vakıfhaneler, hamamlar, değirmenler, haneler, bazı köylerin iltizam bedelleri vb. gelir getiren mal ve mülkler de evladiyet vakıflarının gelir kalemleri arasında yer almaktaydı.

Evladiyet vakıflarının gider kalemleri ise; vakfa ait gelir getiren mal veya mülkün bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisseler, Evkaf-ı hümayun aidatı ve görevlilere verilen maaşlardan meydana gelmekteydi. Aşağıdaki grafikte Diyarbakir'de yer alan evladiyet vakıflarının gider kalemleri yüzde olarak verilmiştir.

Grafik: 2. Evladiyet vakıflarına ait gider dağılımları

Evladiyet vakıflara ait toplam 80.086 kuruş giderin 53.093 kuruşu vakıf şartları gereği evlatlara verilen hisselerden meydana gelmektedir. Vakfiyede yazılması şartıyla evlatların sayısı bir veya birden daha fazla olabilmekteydi. Söz gelimi; evladiyet vakıflarından olan Ashâb-ı Hayrattan Haririzade vakfının şartlarından biri de 80 vakıf evladına hisse verilmesidir. Aşağıda h.1261/m.1845 yılına ait evkaf

muhasebe defterine göre Diyarbakir'deki 23 evladiyet vakfı ve gelir-gider muhasebeleri ayrı başlıklar altında verilmiştir.

Ashâb-ı hayrattan Hüsamettin ve Kemalettin Vakfı

Vakfın mütevellisi Hoca Fatma Hatun'dur. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, Kamışlı mahalesindeki değirmenin 1/2 hissesi, Mardin kapısındaki tarla ve Hüsrev Paşa mahallesinde bulunan haneden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 5.100 kuruş geliri ve 5.100 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 2)¹³.

Ashâb-ı hayrattan Seyyit Yahya Vakfı

Vakfın mütevellisi Hacı Hafız Süleyman Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 678 kuruş geliri ve 678 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 3).

Ashâb-ı hayrattan Ferhat Bekir Paşa Vakfı

Vakfın mütevellisi Ümmihati Hatun'dur. Vakfın gelirleri; Mardin Kapısı haricindeki tarladan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 100 kuruş geliri ve 100 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 3).

Ümmihati Hatun vakfı

Vakfın mütevellisi Züleyha Hatun'dur. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve hane kiralarından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 1.825 kuruş geliri ve 1.825 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 3).

Ashâb-ı Hayrattan Seferhan Bey vakfı

Vakfın mütevellisi Osman Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan kâriban sarayı (kervansaray) ve sarayın bitişiğindeki dükkânlardan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve vakıftan alınan fazla muhasebe giderlerinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 1.100 kuruş geliri ve 1.100 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 3).

Murteza Paşa'nın Silahtarı Vakfı

İç Kalede yer alan ve Silahtar Murteza Paşa tarafından 1658'de yaptırılan aynı isimli camiye ait vakıftır (Yılmazçelik, 2014: 87). 1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi Hasan İbni Ali Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve hane kiralarından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 360 kuruş geliri ve 360 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Ashâb-ı Hayrattan Hacı Vefa Vakfı

Vakfın mütevellisi Hacı İsmail Efendi'dir. Vakfın gelirleri; hane kiralarından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 700 kuruş geliri ve 700 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

¹³ Vakfın gelirleri toplamı 5.025 kuruş iken, 5.100 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Ashâb-ı Hayrattan Ümmühani Hatun Vakfı

Vakfın mütevellisi Derviş Mehmed Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve bahçeden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 1.500 kuruş geliri ve 1.500 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Ashâb-ı Hayrattan Hasan Vakfı

Vakfın mütevellisi Mehmed Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Kale içindeki değirmenden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait değirmenin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 1.100 kuruş geliri ve 1.100 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Ashâb-ı hayrattan Çerkeszade Vakfı

Vakfın mütevellisi Hafız İbrahim Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, sük-ı sultanide bulunan mektebin kirası ve vakfa ait haneden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 7.000 kuruş geliri ve 7.000 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5)¹⁴.

Hazreti Şeyh Saadettin Vakfı

Vakfın mütevellisi Abdulkadir Efendi ve Yunus Efendi'dir. Vakfın gelirleri; şark-ı Amid'de bulunan Müderris karyesinin 1/4 tutarı, garb-i Amid'de bulunan Fuye karyesi hasılatı, Mardin kapısı haricindeki dağda bulunan üç parça tarla kirası, Mardin kapısı haricinde üç parça bahçe kirası, sük-i sultanide bulunan dükkânlar, hane kiralrı ve Mihrani kazasında bulunan harap haldeki değirmenden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 1.623 kuruş geliri ve 1.623 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5).

Ashâb-ı Hayrattan Hacı Baki Ağa Vakfı

Vakfın mütevellileri Zübeyde Hatun ve Fatma Hatun'dur. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, vakıfhane, dink ve Rum kapısı haricinde bulunan değirmenden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 10.160 kuruş geliri ve 10.160 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5).

Hazreti Şeyh Gülşeni Vakfı

Vakfın mütevellileri Mehmed Efendi bin Ali ve diğer müşterekleridir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, Mardin kapısı haricinde bulunan tarla parçasının kirası, Mardin kapısı haricinde bulunan değirmen ve Mardin kapısı haricinde bulunan bahçeden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, hitabet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 2.150 kuruş geliri ve 2.150 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 5).

Ashâb-ı Hayrattan Hacı Fazıl Çelebi Vakfı

Vakfın mütevellisi Züleyha Hatun'dur. Vakfın gelirleri; Esfel mahallesinde bulunan tarla parçası, sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, hane ve dükkân kiralrılarından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve evkaf-

¹⁴ Vakfın gelir kalemleri toplamı 7.004 kuruş olması gerekirken 7.000 kuruş yazılmıştır.

1 hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarından meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 2.740 kuruş geliri ve 2.740 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6)¹⁵.

Ashâb-ı Hayrattan Haririzâde Vakfı

Vakfın mütevellisi Hafız Mustafa Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, Sük-ı Sultanide kâriban sarayı (kervansaray), vakıfhane ve harab haldeki hamamdan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği seksen evladın hissesi ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 10.500 kuruş geliri ve 10.500 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6).

Ashâb-ı Hayrattan Tahir Ağa Vakfı

Vakfın mütevellileri İbrahim Efendi ve Mustafa Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve Mardin kapısı haricindeki bahçe parçasından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi ve ketebesini hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 11.350 kuruş geliri ve 11.350 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 7).

Şeyh Şabur Hazretleri Vakfı

Vakfın mütevellisi Ali Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Hazro kazasına bağlı Şeyhan karyesi gelirlerinden olan hinta (buğday), şair (arpa), güşne (burçak) ve desemiden (yağ) sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin masrafları, mütevellî ve hizmetçilerin giderleri ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. Vakfın 1844 ve 1845 yıllarına ait iki senelik muhasebe kayıtlarına göre 2.415 kuruş geliri ve 2.415 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 8).

Ashâb-ı Hayrattan Hatırzâde Vakfı

Vakfın mütevellisi Şeyh Ahmed Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Kabi karyesi gelirlerinden olan zahair (erzak) bedeli, kışlak ve koyun âdeti bedeli ve bostan bedellerinden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakıf şartı gereği vakfın postnişine (şeyh) verilen, vakfa bağlı Diyarbakır'deki medresenin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlada verilen ve evkaf-ı hümayun hazinesi hisselerinden meydana gelmektedir. Vakfın 1844 ve 1845 yıllarına ait iki senelik muhasebe kayıtlarına göre 6.700 kuruş geliri ve 6.700 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 8).

Ashâb-ı Hayrattan Urukçı Vakfı

Vakfın mütevellisi Salih Efendi ve oğludur. Vakfın gelirleri; Şehir içinde bulunan bahçe parçasından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve vakıf hazinesi ve ketebesini aidatlarından meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 700 kuruş geliri ve 700 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10).

Ashâb-ı Hayrattan Sûkutizâde Vakfı

Vakfın mütevellisi belirtilmemiştir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkândan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarından meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 6.600 kuruş geliri ve 6.600 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10).

Ashâb-ı Hayrattan Zülfi Çelebi Vakfı

Vakfın mütevellisi Hacı Mehmed Efendi'dir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar, Tarakçı hanı ve Kırfesan hanından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini

¹⁵ Vakfın giderleri toplamı 3.700 kuruş olması gerekirken, 2.740 kuruş olarak kaydedilmiştir.

aidatlarından meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 4.000 kuruş geliri ve 4.000 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10).

Ashâb-ı Hayrattan Hacı Fazıl Çelebi Vakfı

Vakfın mütevellisi Remziye Hatun'dur. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve nalbant ahırından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarından meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 1.070 kuruş geliri ve 1.070 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6).

Ashâb-ı Hayrattan Baba Mahmud Hıdır Vakfı

Vakfın mütevellisi Dul Osman Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Hasankeyf'e bağlı Ayo karyesinin 1/4 hınta ve şair geliri ile Beşiri'ye bağlı Seydi karyesinin 1/4 hınta ve şair gelirinden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise şeyhe ait türbenin yapım ve onarım ile hizmetçilerine verilen, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve evkaf-ı hümayun hazinesi ve ketebesini aidatlarından meydana gelmektedir. 1845 yılında evladiyet vakfının 565 kuruş geliri ve 565 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6)¹⁶.

Diğer Vakıflar (Kütüphane, Türbe, Medrese, Su)

1845 tarihli evkaf muhasebe defterinde cami, mescit ve evladiyet vakıflarının yanı sıra medrese, su, kütüphane ve türbe vakıflara ait bilgiler de mevcuttur. Bu vakıflara ait gelir ve gider kalemleri aşağıda ayrı başlıklar halinde verilmiştir.

Karakeçi Nahiyesinde Medfun Hazreti Eyyub Nebi Aleyhisselam Vakfı

Vakfın mütevellisi Mehmed Said Efendi'dir. Vakfın gelirleri; nahiyedeki Eyüp isimli köyün bir senelik gelirinden sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise türbenin mumlari ve hizmetlilerine verilen ücret, tevliyet ve imamet maaşları ve Evkaf-ı Hümayun hazinesi hissesinden meydana gelmektedir. 1845 yılında türbe vakfının 1.500 kuruş geliri ve 1.500 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 4).

Ashâb-ı Hayrattan Baba Abdurrahman ve Kaba Mahmud Vakfı

Vakfın mütevellileri Nimetullah Efendi ve Şeyh Ahmed Efendi ve diğerleridir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlar ve vakıfhane kirasından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemleri ile camii şerifin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve hazine ve ketebe aidatlarından meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 657 kuruş geliri ve 657 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 8)¹⁷.

Sultan Süleyman-ı Abdurrahman ve'l-Ğufran Hazretleri Vakfı (Hamravat Suyu Vakfı)

Diyarbakır'ın en önemli su kaynağını teşkil eden Hamravat suyunun bakım, onarım ve temizliği için kurulmuştur (Yılmazçelik, 2014: 125-127). 1845 tarihli vakıf muhasebe defterine göre vakfın mütevellisi İbrahim ve Mehmed Efendilerdir. Vakfın gelirleri; dükkân ve arazi kiralarından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise Hamravat suyu kanalının yapım masrafı ve amelelere verilen ücret, vakıf şartı gereği mütevellilere verilen hizmet bedelleri ve evkaf hazinesi aidatından meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 3.000 kuruş geliri ve 3.000 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 9)¹⁸.

Ashâb-ı Hayrattan Hanzâde Hatun Vakfı

Vakfın mütevellisi belirtilmemiştir. Vakfın gelirleri; sük-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise mescidin bakım ve onarım masrafları, mescidin imam, müezzin ve diğer hizmetlilerine verilen ücret ve Evkaf-ı hümayun hazinesine verilen aidattan meydana gelmektedir.

¹⁶ Vakfın gelirleri toplamı 285 kuruş iken, 565 kuruş olarak yanlış hesaplanmıştır.

¹⁷ Vakfın giderleri toplamı 547 kuruş iken, 657 kuruş olarak hesaplanmıştır.

¹⁸ Vakıf giderleri toplamı 3.202 kuruş iken, 3.000 kuruş olarak kaydedilmiştir.

1845 yılında vakfın 500 kuruş geliri ve 500 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 9).

İmam Abdullah Vakfı

Vakfın mütevellisi Tahir bin Hasan'ın vekili sarraf Aloş Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Hasankeyf kazasındaki Kori ve Armune karyeleri nısfı iltizamı ve Beşiri kazasındaki Barsiye karyesi ve Şehim mezrası iltizamlarından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın masrafları, vakıf şartı gereği evlatlara verilen hisse ve Evkaf-ı hümayun hazinesine verilen aidattan meydana gelmektedir. Vakfın 1840-1845 yıllarına ait altı senelik muhasebesine göre 4.006 kuruş geliri ve 4.006 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10).

Sarı Paşa Kütüphanesi Vakfı

Vakfın mütevellisi Şerif Bey'dir. Vakfın gelirleri; sûk-ı sultanide bulunan dükkân ve dinkten sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın bakım ve onarım masrafları, tevliyet, hitabet maaşları ve Evkâf-ı hümayun hazinesine verilen aidattan meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 580 kuruş geliri ve 580 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 10).

Özdemiroğlu Vakfı

Vakfın mütevellisi vefat etmiş olup yerine vekili Said Efendi mütevellilik görevini yürütmektedir. Vakfın gelirleri; sûk-ı sultanide bulunan dükkânlardan sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfın gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, tevliyet, imamet maaşları ve Evkâf-ı hümayun hazinesi ve ketebesine verilen aidattan meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 750 kuruş geliri ve 750 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 11).

Zinciriye Medresesi Vakfı

Vakfın mütevellisi Molla Diftar Efendi'dir. Vakfın gelirleri; Diyarbakir'deki arazi hissesinin kirası, sûk-ı sultanide dükkânlar, Akviran karyesinin 1/4 tutarı ve Kuran karyesinin 1/4 tutarından sağlanmaktadır. Vakfın giderleri ise vakfa ait gelir kalemlerinin bakım ve onarım masrafları, vakıf şartı gereği mütevellî ve medrese öğrencilerine verilen hisse ve Evkâf-ı hümayun hazinesi ve ketebesine verilen aidattan meydana gelmektedir. 1845 yılında vakfın 2.220 kuruş geliri ve 2.220 kuruş gideri bulunmaktaydı (BOA. EV.d, Defter No: 12663: 6)¹⁹.

SONUÇ

H.1261/m.1845 tarihli evkaf muhasebe defterine göre Diyarbakir'de yer alan vakıfların 23 tanesi evladiyet, 22'si camii, 18'i mescit, 1'i kütüphane, 1'i medrese, 1'i türbe, 1'i su ve 4 tanesi de diğer olarak ifade ettiğimiz vakıftan meydana gelmektedir. 22 cami vakfından 20 tanesinin gelir ve giderlerinin birbirlerini karşıladıkları tespit edilmiştir. Camii Kebir-i Şerif Vakfı ve Hüsrev Paşa Camii Vakfının ise gelirleri artmıştır. En çok geliri olan vakıf 47.684 kuruş ile Camii Kebir-i Şerif Vakfı'dır. Camii Kebir-i Şerif Vakfı'nı 8.677 kuruş gelir ile İskender Paşa Camii Vakfı ve 8.200 kuruş gelir ile Hüsrev Paşa Camii Vakfı takip etmektedir. En az geliri olan vakıf ise 307,5 kuruş geliri ile Nasuh Paşa Camii Vakfı'dır. Nasuh Paşa Camii Vakfı'nı 320 kuruş gelir ile Kadı Camii vakfı ve 500 kuruş gelir ile Sultan Sa'sa Camii Vakfı takip etmektedir. En çok gideri olan vakıflar ise 25.222 kuruş ile Camii Kebir-i Şerif Vakfı, 8.677 kuruş ile İskender Paşa Camii Vakfı ve 8.045 kuruş gider ile Gazi Ali Paşa Camii Vakfı takip etmektedir. En az gideri olan vakıflar ise 307,5 kuruş ile Nasuh Paşa Camii Vakfı, 320 kuruş gider ile Kadı Camii vakfı ve 500 kuruş gider ile Sultan Sa'sa Camii Vakfı'dır. Cami vakıflarının toplam geliri 130.392 kuruş iken giderleri toplamı 105.610 kuruştur.

Mescit vakıflarına ait 1845 tarihli evkaf muhasebe defteri değerlendirildiğinde; 18 mescit vakfının hepsinin gelir ve giderlerinin birbirlerini karşıladıkları görülmüştür. En çok geliri olan mescit vakfı İbrahim Bey Tekkesi ve Mescidi Vakfı olup 12.100 kuruş gelire sahiptir. İbrahim Bey Tekkesi ve Mescidi Vakfı'nı 3.100 kuruş gelir ile Cemşid Bey Mescidi Vakfı ve 1.600 kuruş gelir ile Salos mescidi vakfı takip etmektedir. En az geliri olan mescit vakıfları ise Kastal Mescidi Vakfı (200 kuruş), Muallak Mescidi Vakfı

¹⁹ Vakfın gelirleri toplamı 2.200 kuruş, giderleri toplamı ise 2.195 kuruş olması gerekirken ikisi de 2.220 kuruş olarak kaydedilmiştir.

(220 kuruş) ve Memedi Mescid-i Şerifi Vakfıdır (222 kuruş). En çok gideri olan vakıflar İbrahim Bey Tekkesi ve Mescidi Vakfı (12.100 kuruş), Cemşid Bey Mescidi Vakfı (3.100 kuruş) ve Salos Mescidi Vakfıdır (1600 kuruş). En az gideri olan mescit vakıfları ise Kastal Mescidi Vakfı (200 kuruş), Muallak Mescidi Vakfı (220 kuruş) ve Memedi Mescid-i Şerifi Vakfıdır (222 kuruş). Mescit vakıflarının gelirleri arttıkça giderleri de buna bağlı olarak artmaktadır. Mescit vakıflarının toplam geliri 24.394 kuruş, giderleri toplamı da 24.394 kuruştur.

Defterde yer alan 23 evladiyet vakfının hepsinin gelir ve giderleri birbirlerini karşılamıştır. En çok geliri olan evladiyet vakfı Ashâb-ı hayrattan Tahir Ağa vakfı olup, 11.350 kuruş gelire sahiptir. Onu 10.500 kuruş gelir ile Ashâb-ı Hayrattan Haririzade Vakfı ve 10.160 kuruş gelir ile Ashâb-ı hayrattan Hacı Baki Ağa Vakfı takip etmektedir. En az geliri olan evladiyet vakıfları ise Ashâb-ı hayrattan Ferhat Bekir Paşa vakfı (100 kuruş), Murteza Paşa'nın Silahdarı Vakfı (360 kuruş) ve Ashâb-ı hayrattan Baba Mahmud Hıdır Vakfıdır (565 kuruş). Evladiyet vakıfların toplam gelirleri 80.086 kuruş, toplam giderleri ise 80.086 kuruş olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, A. (1996). *İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Baltacı, C. (2010). *İslâm medeniyeti tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı medreseleri I*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1980). Şer'i miras hukuku ve evlatlık vakıflar. Türkiye'de Toprak Meselesi içinde (209-230). Gözlem Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler: İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.

Bayraktar, H. (2014). *Ayntâb vakıfları*, Sage Yayınları.

Berki, A. H. (1957). İslâm'da vakıf: Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev'ileri I. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1-4), 19-26.

Berki, A. H. (1964). Vakıflar ve vakıfların şartları. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*. III (2-3), 44-47.

Bizbirlik, A. (2002). *16.yüzyıl ortalarında Diyarbakır Beylerbeyi'nde vakıflar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Boran, A. & Erdal, Z. (2011). Diyarbakır'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitleri. *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi içinde* (257-315). Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf defterleri (EV.d.), Defter No: 12663.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf defterleri (EV.d.), Defter No: 19133.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Diyarbakır Şeri'yye sicili (D.Ş.S.), Defter No: 352.

Genç, M. (2014). Klasik Osmanlı sosyal-iktisadi sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, 9-18.

Eyice, S. (1999). Hüsrev Paşa camii. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde (c.19, 45-46). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.42, 475-479). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündüz, F. (2004). Melek Ahmed Paşa camii. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.29, 44-45). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hatemi, H. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e vakıflar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (1657-1678). İletişim Yayınları.

İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klâsik çağ (1300-1600)*, R. Sezer. (Çev). Yapı Kredi Yayınları.

Kayaoğlu, İ. (1975). İslam'da vakfın amacı ve vakıf çeşitleri. *Diyanet İlmi Dergi*, XIV(4), 251- 255.

Köprülü, M. F. (1983). *İslam ve Türk hukuk tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisâdî yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mehmed Salahi Bey. (1313). Vakf. *Kamus-ı Osmani* içinde (c.3-4, 630) Mahmud Bey Matbaası.

Ömer Hilmi Efendi (1307). *Ahkâmü'l-Evkaf*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Önkal, A. & Bozkurt, N. (1993). Cami. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.7, 46-56). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztürk, N. (1992). Batılılaşma döneminde başlatılan ve vakıfların çözülmesine yol açan bir uygulama. *Diyanet İlmi Dergi*, C. XXVIII(4), 29-36.

Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümâyun nezâreti. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.11, 521-524). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztürk, N. (2005). İslâm ve Türk kültüründe vakıflar. *Vakıflar Dergisi*. 29, 7-20.

Pedersen, J. (1979). Mescid. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c.8, 1-71). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Solak, İ. (2002). 16. yüzyılda Maraş kazâsı vakıfları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8, 271-288.

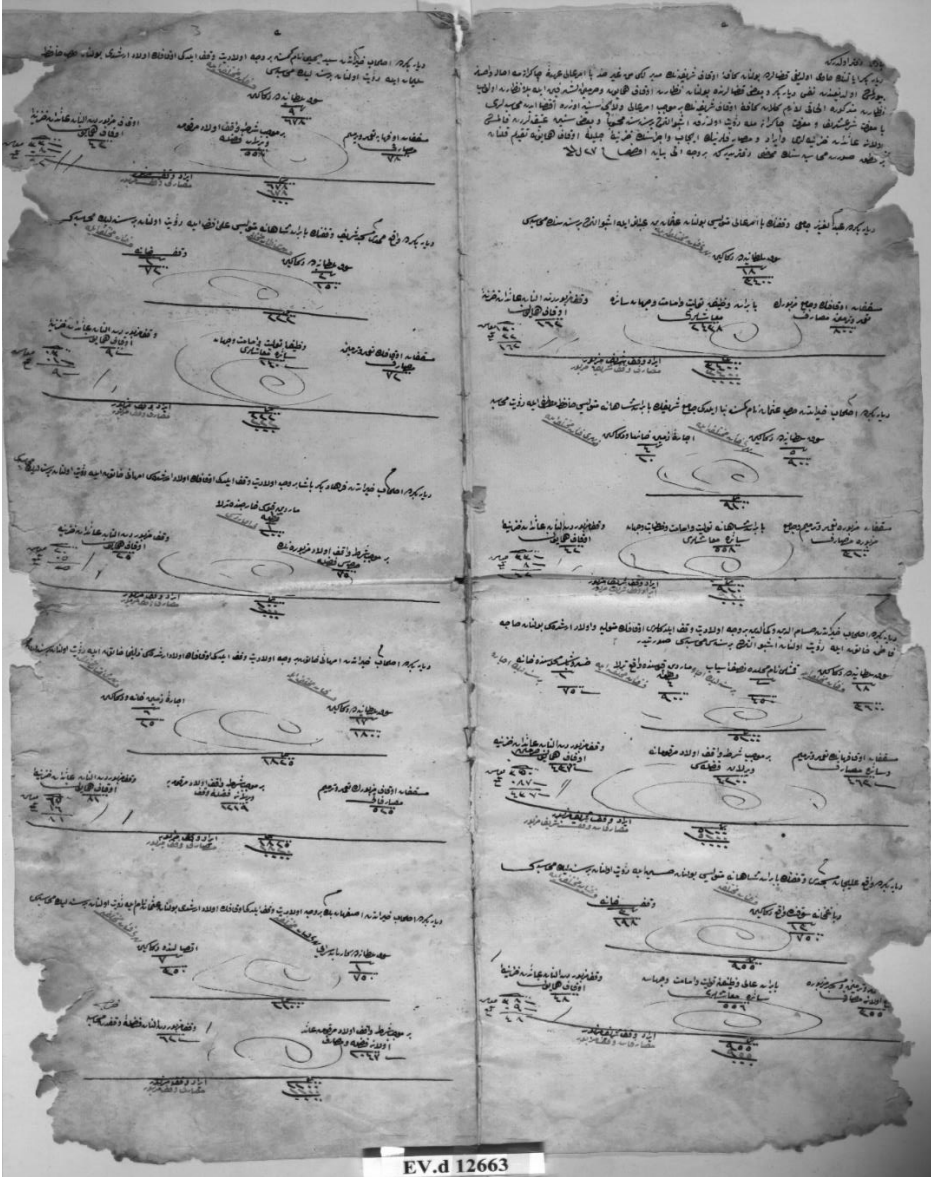
Top, M. (2011). Diyarbakır ulu camii ve müştemilatı. *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi içinde* (185-225). Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları.

Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c.13, 153-172). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yılmazçelik, İ. (2014). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

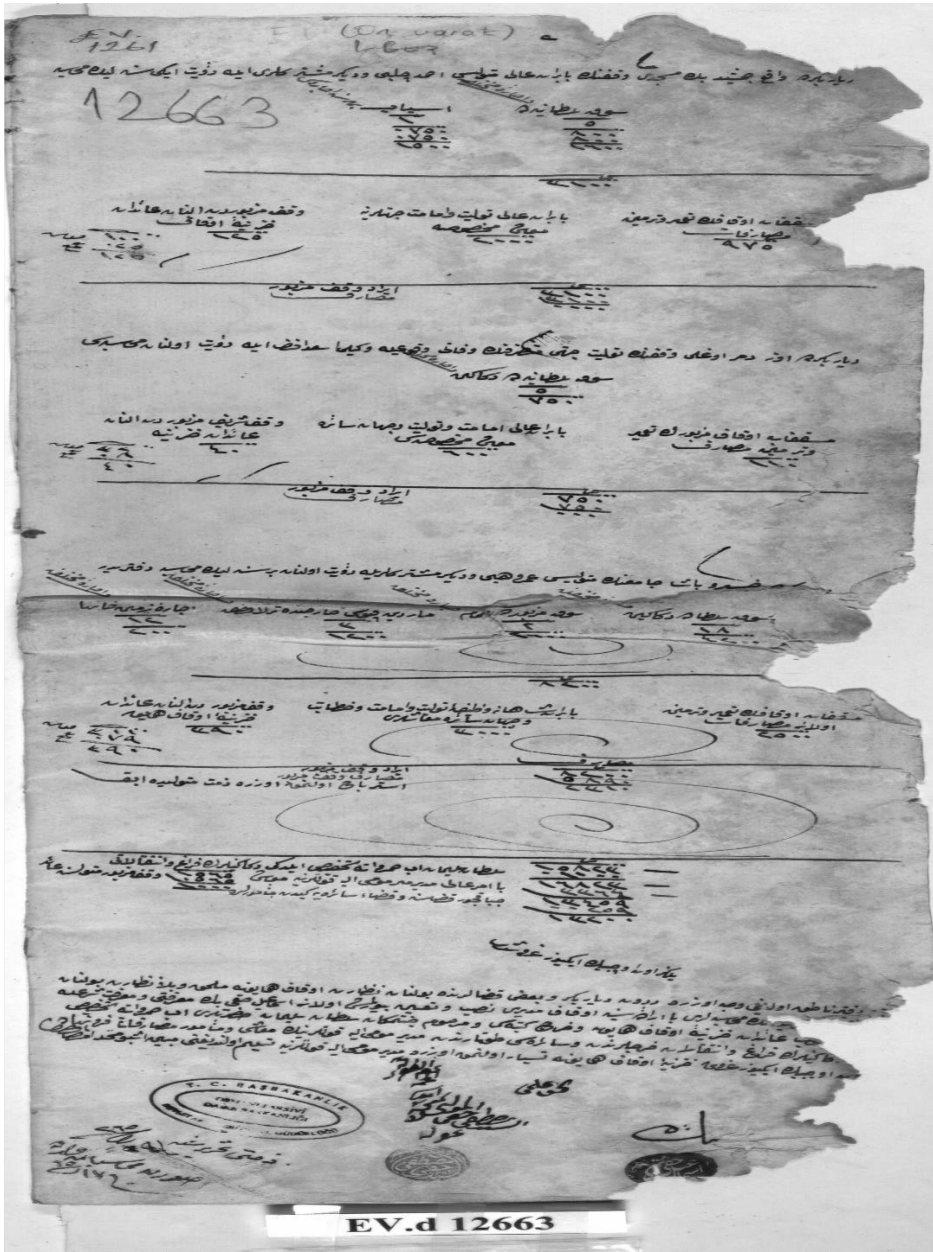
EKLER

Ek: 1. h.1261/m.1845 tarihli muhasebe-i evkâf-ı hümâyün defterinin ilk sayfası

Kaynak: BOA. EV.d, Defter No: 12663.

Ek: 2. h.1261/m.1845 tarihli muhasebe-i evkâf-ı hümâyün defterinin son sayfası

Kaynak: BOA. EV.d, Defter No: 12663.